

HISTORY AND THEORY OF EDUCATION

Віталій Хромець, к. філос. н.

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Україна

ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОГО ТИПУ БОГОСЛОВСЬКОЇ ОСВІТИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У XVIII-XIX СТОЛІТТІ.

Vitalii Khromets, PhD in Philosophy

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

FORMATION OF THE ACADEMIC TYPE OF THEOLOGICAL EDUCATION ON THE TERRITORY OF UKRAINE IN THE 18TH – 19TH CENTURIES

The article actualizes the problematic issues of preparation in the field of theological education, which was associated with an increase in the number of general educational disciplines and the volume of their teaching, in connection with which theological disciplines were considered in seminaries not too well.

The historical framework of 1808-1814 years characterizes a number of regularities concerning the tasks and structure of the academy, which was understood as a higher educational institution, which at the same time had to fulfill three tasks: to become 1) the higher school for the clergy; 2) the centers of spiritual scholarship; 3) the centers of management by religious schools (seminaries and schools) of the district.

The analysis and detailing of a number of historical and theological peculiarities for a holistic and integrated representation of the functioning of theological education in the territory of Ukraine during the specified period was carried out.

Keywords: theological education, Kyiv theological academy, Kyiv-Mohyla Academy, bachelor, master's degree, candidate of theology, general educational disciplines.

Початком реформи став статут духовних училищ 1809-1814 року. Відповідно до якого передбачалося чотирьох ступенева система навчання, що початкове навчання передбачалося в парафіяльних та уїзних духовних училищах, середнє – в духовних семінаріях, а вище – в духовних академіях. З цього часу однозначно окреслюються інституції в яких здійснюється вища освіта – це академії і університети. Це полегшує наше завдання оскільки метою нашого дослідження є аналіз саме становлення на теренах України безпосередньо вищої богословської освіти. Тому далі ми здебільшого будемо аналізувати інституційні форми вищої богословської освіти, а торкатися початкової та середньої ми будемо лише тоді коли це буде важливе для аналізу вищої освіти.

За цієї реформи духовна освіта повністю відділялася від світської і передбачалася лише для вихідців з духовних верств. Всього було чотири академії, однією з якою була Київська.

Академія розуміється як вищий навчальний заклад, який водночас мав виконувати три завдання, – стати: 1. вищою школою для духовенства, 2. центрами духовної вченості, 3. центрами управління духовними школами (семінаріями та училищами) округу. Саме навколо академії розгорталася реформа 1808-1814 років. Академія мала стати вищою освітньою інституцією з функціями богословської академії наук. З реформою починає формуватися академічний тип богословської освіти. Передбачалося, що найбільш здібні у навчанні студенти могли займатися науково-богословськими дослідженнями. Передбачалося, що випускники академії призначалися на служіння при приходах першого класу, – магістри, на приходах другого класу, – кандидати, на приходах третього класу, випускники семінарій. Семінарія в той час трансформувалась у середній духовний (богословський) навчальний заклад з трьома класами: риторичний,

філософський, богословський де по два роки навчались семінаристи в кожному. І вважалося, що для парафіяльного служіння даної освіти цілком достатньо. Вступити в академію могли лише випускники семінарії і лише ті, які закріплені за нею, як ті які належать до певного духовного округу. Загальне керівництво за усією духовною освітою було покладено на комісію духовних училищ при Священному синоді. В 1817 р. була закрита Києво-Могилянська Академія і в її приміщеннях відкрито Київське духовне училище та семінарію, а в 1819 році було відкрито Київську духовну академію. За новим уставом в філософських класах викладалася: філософія, тлумачення Святого письма, загальна словесність, загальна історія, математика, фізика, давньогрецька та давньоєврейська мови, французькі та німецькі мови. В богословському класі викладалося: догматичне, моральне, викривальне, пастирське богослов'я, тлумачення Святого Письма, церковна історія, церковна словесність і продовжувалося викладанням мов.

Намагання з Києво-Могилянської Академії зробити центр богословської освіти, науки та управління округом, призвело до складної структури управління. Кожному завданню поставленому перед Академією відповідали окремо прямо не пов'язані з іншими органи: внутрішнє академічне правління – навчальному інституту; конференція – академічному центру; зовнішнє академічне правління – навчальному округу. За практикою, внутрішнє академічне правління складалося з ректора, префекта та економа, вони вирішували питання життя академії у тому числі і навчальні питання. Конференція складалася з дійсних (професори Академії та освічене духовенство округу), почесних членів (освічені особи Києва) і член-кореспондентів (особи, які проживали в інших містах і могли надати цінну інформацію про богословські здобутки) на чолі з єпархіальним архієреєм; конференція дбала про науковий рівень Академії: проведення екзаменів в академії, присвоєння наукових ступенів випускникам, цензура літератури. Крім того конференція мала дбати про організацію наукових досліджень в окрузі. Зовнішнє академічне правління відповідало за підтримку та перевірку стану семінарії. Основним інструментом були ревізорські перевірки.

В період дії статуту 1808-1014 року основна увага була направлена на освітні питання, а питання систематичної організації богословських досліджень та ефективного керування семінаріями округу не було поставлено на належному рівні.

Навчання в академії тривало протягом 4 років, які поділялися на два дворічних цикли: філософський, а за ним богословський класи. Викладання в реформованій академії здебільшого велося латиною, що сприяло подальшому закріпленню схоластичних форм викладання. Подолання напрацьованих схоластичних схем належить ректору Інокентію Борисову, який починає читати курси російською мовою і стимулював до цього інших викладачів. Для збільшення кількості наукової та навчальної літератури він доручив викладачам академії визначити основну літературу до своїх курсів, а студенти в рамках мовних студій мали цю літературу перекладати на російську мову. Навчальні дисципліни було поділено на два цикли «необхідні для всіх студентів» та «які надаються для вибору самим студентом». Два цикли комбінувалися у навчальні дисципліни: «... Необхідний для всіх студентів»: 1) повний курс богослов'я, 2) курс теоретичної і моральної філософії, 3) курс словесності, 4) біблійну, церковну і російську історію, 5) стародавні мови: латинську, грецьку, єврейську. Решта наук, «які надаються для вибору самим студентом», поділялися на два відділення. До першого належали: 1) повний курс теоретичної і експериментальної фізики, 2) повний курс вищої математики, окремої і прикладної, 3) з європейських мов – французька або німецька. До другого: 1) історія загальна і хронологія, 2) загальна статистика і географія, 3) статистика і географія Російської держави, 4) древності грецькі, римські і особливо російські і церковні, 5) з європейських мов – французька або німецька»¹. Цикли «які надаються для вибору самим студентом» були поділені на два відділення, які утворювали своєрідні дві спеціалізації – фізико-математичного та історичного. спрямування.

Розумілося, що філософський клас надавав загальноосвітню підготовку, а вже богословський професійну. Велика питома вага не богословських дисциплін обґрунтовувалася тим, що академія має сама готувати викладачів для академії і семінарії по загальноосвітнім дисциплінам. Тому така багатопредметність призводила до того, що богословські предмети проходилися оглядово. А питання про те, що можна відмовитися від підготовки викладачів з загальноосвітніх дисциплін і

¹ Сухова, Н. (2006). *Высшая духовная школа: проблемы и реформы (вторая половина XIX века)*. Москва: ПСТГУ, 658.

запрошення на їх читання фахівців з світської школи зі зменшення навчального навантаження на ці предмети розглядалося як недоцільне, оскільки вважалося, що викладач зі світської школи не зможе розуміти специфіку викладання в духовній школі і буде вносити не притаманний цій школі «світських дух», що негативно буде, як вважалося, впливати на виховний аспект духовної школи. Пізніше ліквідовуються відділення, але фізика, математика та цивільна історія увійшли як загальнообов'язкові, далі було введено курси, медицини, геодезії, сільського господарства. Таким чином до 1850 року кількість загальнообов'язкових дисциплін з 21 зросло до 28, що суттєво переважило студентів. Тому поступово зменшується час проведення занять з 2 год, до 1 год. 50 хв., і далі до 1 год. 40 хв.

Корпус богословських дисциплін викладався за системою запропонованою Філаретом (Дроздовим), митрополитом Московським і Коломенським. Він розглядав богослов'я як єдине ціле, але пропонував його ділити на сім дисциплін; 1. Вивчення Святого Письма; 2. Глумачне богослов'я (герменевтика), 3. Споглядальне богослов'я (догматика), богослов'я діяльнісне або моральне (практичне богослов'я), викривальне богослов'я (полемічне богослов'я), співбесідне богослов'я (гомилетика) і богослов'я урядування (канонічне право). Ця схема в КДА реалізовувалася в свій спосіб. Так, Інокентій (Борисов), перед прочитанням богословських дисциплін, читав вступний курс в якому давав короткий огляд богословських проблем. Натомість він пропонував виокремлювати три блоки дисциплін: I. Підготовчі науки: 1. Систематичний вступ в коло богословських наук, 2. Бібліологія, 3. Символіка або вступ до вчення Православної Церкви, 4. Патрологія, 5. Священна герменевтика, 6. Церковна географія та статистика, світова та російська, 7. Церковна історія, світова та російська; II. Система богослов'я: 1. Догматика та моральне вчення, 2. Еклезієстика (літургіка та право канонічне); III. Науки прикладні: 1. Пасторське богослов'я, включно з церковним красномовством, 2. Викривальне богослов'я, 3. Богословська педагогіка. Інокентій Борисов пропонує розвивати запропоновану структуру Філаретом Дроздовим, адаптуючи її в першу чергу до навчальних завдань. З сорокових років XIX ст. поступово посилюється історичний підхід у викладі і аналізі богословського матеріалу. В цей же час починається швидкий перехід на викладання російською мовою з поступовою адаптацією латинської богословської термінології з російськомовного слововжитку. Першим хто відходить від старих схоластичних форм і латинської мови був Інокентій Борисов (1830-1839 рр.), він починає викладати цей курс з історичної перспективи російською мовою. Пізніше, цю традицію продовжує Дмитрій Муретов (1841-1850 рр.). В цей час посилюється історико-критичний підхід до аналізу, посилюється запозичення наукових ідей та аргументацій з творів католицьких, але здебільшого, протестантських авторів. Це часто призводило до звинувачень у лібералізмі та криптопротестантизмі. Це було пов'язано здебільшого не з симпатіями до протестантизму, а здебільшого до критично-історичного підходу у богословських дослідженнях, першість у застосуванні якого належало саме протестантським авторам. В 30-40-вих роках XIX ст. в Київській духовній академії спостерігається перехід з доксологічного типу освіти, до академічного і це пов'язано саме з посиленням ролі критично-історичного підходу у богословських дослідженнях серед викладачів Київської духовної академії. Неоднозначно сприймалося наявність досить великого боку фізико-математичних дисциплін, з однієї сторони вони потрібні були, щоб випускник міг їх викладати в академії чи семінаріях, а з іншого їх складно було розуміти як богословські. Це призводило до дисциплінарної конкуренції, коли студенти надавали більшу увагу другорядним для академії дисциплінам. Натомість, другий блок не богословських дисциплін, філологічні науки та філософія, традиційно займали чільне місце і розумілися як необхідні власне для богословської освіти. В 50-тих роках XIX ст. дуже жваво розпочинається обговорення про прикладні аспекти підготовки в Академії і у зв'язку з цим посилилася місіонерська складова підготовки, що знову збільшує навчальне навантаження на студентів і ці предмети не завжди вписувалися в ціле богословської підготовки. Вища духовна школа перебувала в стані самоізоляції від світської науки. Це обґрунтовувалося тим, що духовну школу слід ізолювати від впливів раціоналізму та лібералізму. Підготовка друкованої навчальної літератури – посібників та підручників не набуло поширення. Це було пов'язано і з тим, що цензурування вихолоджувало зміст і руйнувало структуру. Специфіка академії полягала в тому, що навчальний процес мав посилюватися виховними функціями. В теорії вважалося, що знання також має виховувати доброго християнина і хорошого пастора. Тому поряд з навчальним процесом були спільні вранішні та вечірні молитви, та спільні богослужіння. Для випускників академії передбачалося два вчених ступеня: магістра академії та кандидата богослов'я, а також звання

дійсного студента, ступінь кандидата богослов'я присвоювала академічна конференція, а ступінь магістра Священний синод. На магістерську ступінь могли претендувати лише студенти з високою навчальною успішністю за усі чотири роки. Проблему складало і те, що не висувалося чітких формальних вимог до магістерської роботи (магістерського твору), але за темою та змістом він повинен був бути богословським. Призначення на посади бакалаврів (первинну викладацьку посаду в академії) призначалися магістри; спеціальної педагогічної підготовки не було. Для того щоб обійняти професорську посаду (кафедру) захисту докторської дисертації не вимагалось. В Києво-Могилянській Академії було 6 професорських посад, за числом класів і 12 бакалаврських. При розподілі на посади не враховувалися наукові інтереси, бо вважалося, що кожен випускник має бути рівно підготовлений з усіх наук. Формально саму назву бакалавр, було запозичено з європейських університетів; бакалавр це перша вчена ступінь, але яка не давала права викладати, у випадку з академією бакалавр це викладацька посада особи з вченим ступенем магістра. Формально бакалавр закріплювався за професорською кафедрою будучи асистентом професора, але на практиці бакалаври після призначення відразу читали лекційні курси і тому по суті, говорячи в номенклатурі того часу, були самостійними на кафедрі. Поставала дилема, що при рівності викладацьких обов'язків між бакалаврами та професорами, була не рівність їх в адміністративних і академічних правах. Крім того була фактично відсутня підготовка та атестація для претендентів на професорські посади. Для того, щоб надати академічні і організаційні права за поданням внутрішнього правління Академії, правлячому архієрею було надано право надавати бакалаврам, до чотирьох осіб, вчений ступінь екстраординарного професора. Докторський ступінь не впливав на можливість обіймати ту чи іншу посаду, і вона статутом 1814 року присуджувалася за особливий внесок для розвитку православного богослов'я. За період дії статуту конференція Київської духовної академії присудила докторський ступінь лише 4 особам. Для того, щоб обійняти посаду бакалавра чи професора достатньо було магістерського ступеня, статут вказував, що для осіб, які претендують на посаду ректора докторська ступінь давала перевагу для призначення. Але на практиці це не завжди було так. Для атестації викладачів не вимагалось написання нових текстів і тому магістерське дослідження для більшості і залишалось єдиним науковим текстом в їх кар'єрі. Тому в період дії статуту 1814 року завдання викладацькі значно переважили над науковими. В цей період хоч не вдалось досягнути організації системи наукових досліджень, але заслуга Інокентія Борисова у тому, що починають формуватися оригінальні богословські і церковно-історичні школи навколо академії. Важливим у формуванні вітчизняної богословської традиції стало те, що він започаткував друк праць кращих вихованців. У 1837 році він започаткував журнал «Недільне читання» (Воскресное чтение) з академією пов'язані ряд оригінальних богословів, які кожен окремо в певний час працювали в Академії, – Дмитрій Муретов, Антоній Амфітеатров, Сильвестр Малеванський. Такуж формується церковно-історична школа пов'язана з видатними вченими, – Макарій Булгагов, Іван Малишевський.

В 50-60 роках XIX ст. як зі сторони архієреїв та зі сторони корпорації викладачів все більше лунає критики в бік вищої богословської освіти. Перше – це те, що богословська освіта вона ізольована від університетської освіти і програє останній у рівні підготовки. Це виявлялося при призначенні в університети законовчителів для читання богословських дисциплін. Друге, це прошаркова закритість, що призводило до примусового навчання усіх дітей духовенства, з однієї сторони і неможливість навчатися в духовних школах вихідців з іншого прошарку. Останнє, призводило до неможливості вступу в Академію осіб, які не закінчили семінарії, але які хочуть отримати богословську освіту. Третє, початкові цілі і форми вищої богословської освіти не відповідали загальному розвитку університетської освіти і розвитку рівня академічних досліджень. З середини XIX ст. в Європейській науці починається процес диференціації наукового знання і як наслідок профілізація досліджень. А вища богословська школа була націлена на енциклопедичну освіту, що не дозволяло зосередитися на глибокому вивченні профільного богословського фаху і це призводило до того, що спеціальні (по вузькій проблемі) богословські дослідження проводилися лише спорадично, без будь-якої спеціальної системи. Це призводило до відставання в цілому від європейської гуманітаристики та від європейської католицької та протестантської богословської науки.

Розуміючи ці тенденції священноначаліє не вбачало, що потрібні радикальні зміни, але потрібно збільшити богословську компоненту поширивши її і на філософський клас. А не відповідність рівню вітчизняної університетської освіти і зарубіжної богословської освіти осмислювалося радше не як відставання, а як унікальна специфіка богословської освіти в Росії і

специфіка православної богословської освіти на відміну від католицької та протестантської. Цю позицію відстоювали два столичних архієреї.

«Митрополити Філарет (Дроздов) вважав, що достатньо: 1) внести деякі зміни в навчальні плани, тобто в порядок викладання наук в академіях, 2) підкоригувати навчальні програми, тобто зміст і методи викладання окремих предметів, 3) дати світським наукам постановку, яка відповідає їх статусу в духовній школі, 4) удосконалити саму академічну систему навчання, як систему вищої освіти, 5) організувати систему, що веде до оволодіння вихованцями духовних академій «спеціальної вченості», але при цьому не за рахунок повноцінної всебічної богословської освіти»¹.

Обговорення реформ вищої богословської освіти в період з 1855-1865 років не призвело до випрацювання єдиної системи, але в кінцевому підсумку призвело до консолідованої критики багатопредметності і намагання академій у тому числі і Київської духовної академії удосконалити навчальні плани. У «боротьбі» з багатопредметністю лідируючі позиції займала Київська духовна академія. Посилуючи богословську складову навчального плану вже ніхто не дотримувався «чистоти» розмежування на нижче (філософське) відділення та вище (богословське) відділення. Так, в 1855 році патристика була переведена на нижче відділення, в 1857-1859 році було перерозподілено години курсу «церковна історія» з виділенням годин на новітній період; в 1861 році, було здійснено розподіл нижчого відділення на дві спеціалізації: фізико-математичну та історичну. В 1865 році було обов'язкове вивчення двох європейських мов. В 1862/63 навчальному році були введені можливості факультативного вибору дисциплін студентами для поглибленого вивчення під керівництвом викладача окремих дисциплін. В 1866 році було приєднано до курсу «догматичне богослов'я» курс «вступ до богослов'я».

Новим університетським уставом 1863 року було дозволено вступ до університету випускникам семінарії. Цим правом користалося багато випускників, але це і виявило недостатній рівень підготовки – це виявлялося як під час вступу так і під час навчання. Це призвело до втрат кращих абітурієнтів для академій.

Отже, останні роки дії статуту 1814 року виявили його невідповідність освітній і науковій ситуації яка складалась.

В організації навчального і наукового процесів головною проблемою була багатопредметність, яка тягнула за собою: 1. Перевантаження студента; 2. Оглядовий виклад матеріалу по дисциплінам, який пов'язаний з браком часу на велику кількість матеріалу; 3. Значна частина навчального плану займали не богословські дисципліни, що відволікало від богословської компоненти; 4. Відсутність навчальної спеціалізації з богословських наук; 5. Відсутність спеціалізації у начальних дисциплінах та наукових дослідженнях викладацького складу Академії. Таким чином, Академія в цей період стала вищим богословським навчальним закладом з значною гуманітарною підготовкою філософської та філологічної спрямованості.

Важливою особливістю в цей час стає викладання дисциплін з застосуванням історичних методів, що призвело до зацікавленості вихованцями роботи з першоджерелами. Самостійна робота студентів здебільшого складалась з написання великої кількості творів, які склалися з розмірковувань почутого здебільшого на лекціях, натомість на самостійне читання і на аналіз текстів часу бракувало.

Важливою рисою цього періоду був друк академічних журналів, хоча в цей час ця практика не набула систематичності.

Проблемою залишалось кадрове забезпечення. Досить низька оплата праці призводила до переходу викладачів Академії на інші посади або викладачі переходили на священницьке служіння.

References:

1. Suhova N.Ju., (2006) *Vysshaja duhovnaja shkola: problemy i reformy (vtoraja polovina XIX veka)*. [Higher Spiritual School: Problems and Reforms (second half of the 19th century)]. Moscow: PSTGU. [in Russian].

¹ Сухова, Н. (2006). *Высшая духовная школа: проблемы и реформы (вторая половина XIX века)*. Москва: ПСТГУ, 658.